

İHYA

İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi
International Journal of Islamic Studies

İBADET AHLAK İLİŐKİŐİ: HADİSLER BAĞLAMINDA BİR İNCELEME

RELATIONSHIP BETWEEN WORSHIP AND ETHICS: AN ANALYSE WITHIN THE
CONTEXT OF HADITH (PROPHETIC TRADITIONS)

Muhammet Ali ASAR

Dr. Diyanet İŞleri Başkanlığı, Ankara/Türkiye

Orcid Id: 0000-0002-3672-5885, e-mail: muhammetali.asar@gmail.com

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Arařtırma Makalesi / Research Article

GeliŐ Tarihi / Received: 29 Ekim 2019/ 29 October 2019

Kabul Tarihi / Accepted: 10 Ocak 2020 / 10 January 2020

Yayın Tarihi / Published: 22 Ocak 2020 / 22 January 2020

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Ocak - Bahar/ January – Bahar 2020

Cilt / Volume:6 Sayı / Issue: 1 Sayfa / Pages: 297-314

Öz

Kur'an gibi hadislerin de ana konularından birisi hiç şüphesiz ahlaktır. Zira Hz. Peygamber, gönderiliş gayesinin güzel ahlakı tamamlamak olduğunu beyan etmiş, ibadet ahlak ilişkisini söz fil ve takrirleriyle ortaya koymuştur. Bu bağlamda hadis kaynakları, ibadet ahlak ilişkisine dair çok sayıda rivayeti bünyesinde barındırmaktadır. Ancak bu rivayetlerin tamamı, ahlaki erdemlere ağırlık veren, güzel ahlaka teşvik eden, ahlaki değerleri gösteren “hüsnu'l-hulk”, “kitâbü'l-birr”, “kitâbü'l-edeb” gibi bölümlerde ya da ahlak hadislerini bir araya getiren edep, mekârim, fedâil, zühd adı altında derlenen müstakil kitaplarda yer almamaktadır. Çünkü bu kitapları telif eden müellifler ahlakı din ve dünyadan ayrı bir husus olarak tahayyül etmemişlerdir. Onlara göre ahlak hayatın tamamıdır. Kısaca ahlak, Hz. Peygamberden onlara ulaşan ve sahih olan her şeydir. Bu noktadan bakıldığında hadis kaynaklarının tamamı ahlakla ilgilidir. “Kitabü's- salât” bölümlerinde sadece namazın faziletine, kılınış şekline, ahkâmına dair rivayetler toplanmamıştır. Din iyiyi ve kötüyü, helali haramı, marufu münkeri belirler. Ahlak ise bunların yaşam tarzına dönüştürülmesini, davranış biçimi ve bilinci haline gelmesini sağlar. Bu sebebe binaen rivayetlerde ibadetlerle ahlaki erdemler kimi zaman iç içe, kimi zaman peş peşe yer almıştır. İbadet ahlak ilişkisi, genelde ibadetin gereği gibi ifası sonucu faziletlerin ortaya çıkması, ibadetleri yerine getirmeme ya da gereği gibi ifa etmemenin kötü ahlaka neden olabileceği bağlamda ele alınmıştır. Allah ile kul arasında kurulan bir bağ mesabesinde olan ibadet, bireyde murakabe ve ihsan duygusunun neşet etmesine ve bireyin değer üretmesine vesile olur.

Anahtar Kelimeler: Peygamber, Hadis, Rivayet, İbadet, Ahlak.

Abstract

As it is Qur'an, one of the main topics of hadith is ethics. Because Prophet Muhammad declared the aim of his prophecy as completing the ethics, moreover, he asserted the relationship between worship and ethics through his words, acts and deeds. Due to this fact, hadith compilations contain great number of narrations related to worship-ethics relations. However, this kind of narrations do not take place only under specific titles in major hadith compilations such as “good characters”, “the book of virtues and good manners” and “the book of etiquette” or particular hadith compilations named “generosities”, “virtues” and “zuhd”. Because hadith compilers perceived the virtues as in strong connection with the religion and this present life. In their perception, virtues are the whole life and everything, which is authentically transmitted from the Prophet. From this point of view, the whole hadith literature is related to the virtues. While the religion determines good and bad, lawful and unlawful, kind and denied, virtues transform these concepts into an awareness, a life style and a behavioural pattern. For this reason, worships and ethical virtues go hand in hand in hadith narrations: Whereas a proper performance of worships leads virtues, a non-performance or failure in performance causes vices. The worship, which is considered a connection between Allah and his servant, leads the emergence of self-observation and courtesy virtues in the inner world of an individual.

Key Words: Prophet, Hadith, Narrative, Worship, Ethics.

Giriş

İbadet; kul olmak, itaat etmek, karşı gelmemek, isyan etmemek, itiraz etmeyip boyun eğmek demektir.¹ Kulun sevgi ile birlikte, tezellül içerisinde yalnızca kendisini yoktan var eden rabbine itaat edip, O'na ortak koşmayarak şükrünü îfa etmesidir.² İbadet bu şekilde tarif edilse de aynı minvaldeki söz, fiil ve eylemleri de ifade eder. Bununla birlikte ibadet kelimesinin dinî bir gaye ile yapılan belirli ve düzenli davranışlar için kullanımı daha umumidir. İslâmî literatürde vakti, şekli belirli davranışlar için ibadet; insanın, yaşamını sürekli Allah'a karşı kulluk bilinci içinde idame ettirmesi şeklindeki duyarlılık için de ubûdiyyet terimi kullanılır. Bir tanıma göre ubûdiyyet “kulun Hakk'ın takdirine rızası”, ibadet ise “kulun, Allah'ın hoşnut ve razı olacağı ameli yapmasıdır.”³ Bu çerçevede Kur'ân ve Hz. Peygamberin tüm emir, irşad, tavsiye ve telkinlerini yerine getirmek ibadet olduğu gibi, yasaklarından, haramlarından kaçınmak da ibadettir. Yukarıdaki ibadet tarifleri “Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım.” (ez-Zariyât 51/56) ayetinin hükmünde mündemiçtir.⁴

Diğer taraftan literatürde ibadetin umumi ve hususi olmak üzere iki anlamı vardır. Umumî manada ibadet, kulun Allah'a karşı hissettiği ihtiram ve muhabbetin semeresi olarak rıza-i bâriye uygun hareket etme çabasıdır. Böylece külliyen dinî olan yükümlülüklerden başka kişilerin Allah'ın memnuniyetini elde etmek için gerçekleştirdiği her amel ibadet olarak adlandırılır ve Allah katında mükâfatla karşılık bulur. Bu maksatla insan ve cemiyetin menfaati için gerçekleştirilen her olumlu davranış dinî, uhrevi ve manevi bir hüviyet kazanır. Hususi manada ibadet ise, kulun mabuduna karşı derin saygısını ve emsalsiz sevgisini sembolize eden, Allah ve Resulü tarafından belli formlarda yapılması emredilen davranış şekilleridir. Fıkıhçılar da ibadeti bu anlamda kullanmışlardır. Bu manada namaz, oruç, zekât, hacc, kurban, itikaf en meşhur ibadetlerdendir.⁵ Yani ibadet günlük dilde namaz, oruç, zekat, hac, kurban gibi formel; şekli, şartı, zamanı belirli davranışlar için dar anlamlı olarak kullanılmakla beraber,⁶ Allah'a teşekkür mahiyetinde, O'na muhabbet sadedinde ortaya konulan her türlü tutum ve davranış olarak da adlandırılabilir.⁷ Bu şekliyle ibadet, müminin hayatının tamamını kapsamaktadır. Burada esas olan ibadet olarak yapılan söz, fiil ve eylemlerin, kulluk, bağlılık,

¹ Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab* (Beyrut: Dârü sâdir, 1414), 3: 271.

² Mustafa Karataş, *İbadet mi Ayin mi?* (İstanbul: Dersaadet Yayınları, 1995), 20.

³ Mustafa Sinanoğlu, “İbadet”, *Diyânet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul; TDV Yayınları, 1989), 19: 233.

⁴ Mahir İz, *Din ve Cemiyet* (İstanbul: Med Yayınları, 1982), 102-103.

⁵ Ferhat Koca, “İbadet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul; TDV Yayınları, 1989), 19: 240.

⁶ Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi* (Samsun: Sönmez Matbaası, 1996), 67.

⁷ Osman Pazarlı, *Din Psikolojisi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1968), 169.

tazim muvacehesinde Allah'a yaklaşma niyet ve iradesiyle yerine getirilmesidir. Geniş manasıyla ele alındığında ibadet, yaşamın her alnını kapsadığı gibi rûhi ve bedeni tüm varlığını da etkilemektedir. Çünkü insan Yaratıcıya fikriyle, zikriyle, aklıyla, vicdanıyla, kalbiyle ve tüm organlarıyla kısaca bedeni ve ruhuyla ibadet eder.⁸ Bu minvalde namaz, oruç, zekat, hac, dua, tesbih, tefekkür, tezekkür, tövbe, ilim öğrenmek ve öğretmek, muhtaç insanların ihtiyaçlarını gidermek, iyi ve güzel işlerde yardımlaşmak, helal rızık için çalışmak, canlılara sıkıntı veren her şeyi izale etmek, iyiyi tavsiye edip kötülüğe karşı insanları inzar etmek ibadetin kapsamındadır. Bu halde ibadet hayatın kendisidir. İbadetle ahlakın kesişme noktası da aslında konumuz itibariyle burasıdır. İbadet ahlak ilişkisi temel olarak iki açıdan ele alınabilir. Birincisi formel ibadetleri yerine getirirken kişinin sergilediği tavidir. İkincisi, geniş manasıyla yapılan her ibadetin birey ve toplumda meydana getirdiği etkidir. Çünkü ibadetler sadece ferdi Allah'a yaklaştırmakla kalmaz, onun diğer insanlarla ilişkilerini de etkiler, sosyal hayatta ona bir değer kazandırır.⁹

Ferdi boyutuyla ibadet kul ile Allah arasında kurulan bir bağıdır. Kulun rabbiyle iletişime geçebilmesinin imkânıdır. Namazda kıyam, kıraat, rüku ve secdeyle; abdestte manevi kirlerinden arınma duygusuyla; hacda vakfe, şeytan taşlama ve ihramla; oruçta gün boyu isteklerini terk etmekle; zekatta malını kirlerden temizleme duygusuyla rabbiyle devamlı iletişim halindedir. Bu iletişim onu daima yaratanın huzurunda olduğu düşüncesiyle baş başa bırakır. Sonuçta, fert hem kendisi hem de toplum açısından zararlı tüm söylem ve eylemlerden uzak durur. Burada ibadetin ahlak üzerindeki olumlu tesirleri aşikârdır.

Ahlak ibadet ilişkisinin rivayetlerdeki durumuna bakmadan önce ahlaktan kısaca bahsedecek olursak, ahlâk Arapça bir kelime olup, "hulk" kelimesinin çoğuludur. "Hulk" veya "huluk", huy¹⁰ anlamına geldiği gibi; din, tabiat karakter mîzaç manalarına da gelir.¹¹ Buna göre ahlak kelimesi lügatte huy, seciye ve insanın manevi yapısını belirleyen hususiyetler gibi manalara gelir. Bu kelime için İslam ahlakçılarınca verilen ıstılâhî manalar içerisinde en beğenileni ve en yaygın olanı İmam Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) " Ahlak, insanda yerleşen öyle bir melekedir ki, bu melekedden dolayı davranışlar hiçbir zorlama olmadan, düşünüp taşınmadan, kolaylıkla sadır olur."¹² şeklindeki tarifidir. Ahlâk, insanın eylemlerinden ziyade,

⁸ Hüseyin Certel, "Dini Hayatta İbadetin Yeri ve Önemi", *Dini Araştırmalar Dergisi* 2/4 (Mayıs-Ağustos, 1999): 209-222.

⁹ Vehbi Ünal, "İslam'da İbadetlerin Sosyal Fonksiyonu", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2010): 355-370.

¹⁰ Mehmet Fâzıl, *İlm-i Ahlâk* (İstanbul: y.y, 1329), 65-66.

¹¹ İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, 1:227.

¹² Ebû Hamîd Muhammed Gazâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn* (Mısır: y.y, 1334), 1: 53.

bu eylemlerin kaynağı ve sebebi olan, onları meydana getiren manevî kabiliyetler bütünüdür. Buna göre fiiller, ahlâkın kendisi olmayıp, onun sonucu ve tezahürüdür.¹³ Bununla beraber ahlak, hayat tarzı haline gelmiş davranışlar; hür bir bireyin, seçme özgürlüğünün olduğu yerde herhangi bir yaptırım olmaksızın davranış ve kabulleri” şeklinde tanımlanmıştır.¹⁴

Din ile ahlak ilişkisine gelince; din iyiyi ve kötüyü, helali haramı, doğruyu yanlış, belirler. Ahlak ise bunların yaşam tarzına dönüştürülmesini, davranış biçimi ve bilinci haline gelmesini sağlar. Peygamberlerin gönderiliş amaçları ile bu ilişki doğru orantılıdır. Zira Hz. Peygamber, gönderiliş gayesinin güzel ahlakı tamamlamak olduğunu beyan etmiştir.¹⁵ Hadis kaynakları içerisinde ahlak ile ilgili rivayetlere bakacak olursak; Güzel ahlakı hadis kaynaklarının sadece konu/bâb başlıklarında aramak doğru değildir. Çünkü bu kitapları tasnif eden müellifler ahlakı din ve dünyadan ayrı bir husus olarak tahayyül etmiyorlardı. Onlara göre O’nun ahlakı Kur’an’dır.¹⁶ Yani hayatın tamamıdır. Kısaca ahlak, Hz. Peygamberden onlara ulaşan ve sahih olan her şeydir. Bu noktadan bakıldığında hadis kaynaklarının tamamı ahlakla ilgilidir. Mesela “kitabü’l- iman” bölümlerinde sadece imana dair rivayetler toplanmamıştır. İman-ibadet, iman-ahlak, ibadet-ahlak ilişkisine dair de çok sayıda rivayet bu bölümlerin altında cem edilmiştir. “Kitabü’s-salât” bölümlerinde de sadece namaza dair erkân ve ahkam yer almamakta, bilakis hem namazın ahlakına, hem de namazın kişinin ahlaki değerlerine katkı sunmasına dair rivayetler yer alabilmektedir. Ancak bunun dışında ahlaki erdemlere ağırlık veren, güzel ahlaka teşvik eden, güzel ahlakın hangi değerleri içerdiğini gösteren ve sadece bu alanlara tahsis edilen “hüsnu’l-hulk”, “kitabü’l-birr”, “kitabü’l-edeb” gibi bölümler de vardır. Hadis mecmualarında ahlakla doğrudan bağlantılı altı bölümden bahsedilir. Bunlar birr ve sıla, edeb, zühd, rıkkâk, fedâil, ist’zândır.¹⁷ Özellikle ilk dönem hadis alimleri, ahlaka dair hadisleri tüm konulara serpiştirmenin yanında, ahlak hadislerinin yoğun bir şekilde yer aldığı ahlaka dair bölümler oluşturmuşlar, bununla da yetinmeyerek ahlak hadislerini bir araya getiren edep, mekârim, fedâil, zühd adı altında müstakil kitaplar telif etmişlerdir. Buhârî’nin “Edebü’l-Müfred” adlı eseri bu konuda müstakil

¹³ Mustafa Çağrı, *Ana Hatlarıyla İslam Ahlakı* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006), 16.

¹⁴ Halil İbrahim Kutluay, “Güzel Ahlaka Dönüştürülemeyen ve Adetleşen İbadetler Sorunu: Hadisler Bağlamında Bir İnceleme”, *Geçmişten Geleceğe Ahlak (Uluslararası Sempozyum)* (Bartın: Bartın Üniversitesi, 2015), 311-326.

¹⁵ Mâlik, “Hüsnu’l-Huluk”, 8.

¹⁶ Müslim, “Salâtü’l-Müsafirîn”, 139.

¹⁷ Ahmet Ürkmez, “Hadis-Ahlak ilişkisinin Literatürde Yansımaları”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25/1 (2008): 137-166.

olarak telif edilen ilk eserlerdendir.¹⁸ Ancak konumuzla doğrudan alakalı olmadığı için bu bölümlerin ve eserlerin değerlendirmesine burada girmeyeceğiz.

1. İhsan Ahlak İlişkisi

İbadet ahlak ilişkisini en güzel şekilde ortaya koyan rivayetlerden birisi hiç şüphesiz Cibril hadisidir. Orada bir insan şeklinde Hz. Peygambere gelen Cebrail, ona peş peşe İslam iman, ihsan ve kıyamet alametlerinin ne olduğunu sorar. Hz. Peygamber “*Allah’tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed’in Allah’ın resulü olduğuna şabitlik etmen; namazı kılmak, zekâtı vermek, Ramazan orucunu tutmak ve eğer gücün yetiyorsa hacca yerine getirmendir.*” Şeklinde önce İslam’ı; sonra “*Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âbiret gününe, iyisi ve kötüsüyle kadere inanmandır.*” şeklinde imanı; en sonunda da “*Allah’ı görüyor gibi ibadet etmelidir. Çünkü sen O’nu görmesen de O seni görmektedir.*” Diyerek ihsanı tarif etmiştir.¹⁹

İlk dönem hadis kitaplarının iman bölümlerinin hemen hepsinde yer alan bu meşhur rivayette Hz. Peygamber iman, ibadet ve ihsan ilişkisini göstermiştir. Bu açıdan ibadet-ihsan ilişkisi konumuzun ana temasını oluşturmaktadır. “İhsan”, yapılması gerekeni en güzel şekilde gerçekleştirmek, iyilik etmek,²⁰ Allah’a kulluk yapmak, her görevi en iyi şekilde, önemseyerek, lâıykıyla yerine getirmek²¹ anlamına gelmektedir. İfa edilen bir görevin ihsan noktasına ulaşabilmesi kişinin bilinçli olarak o fiili gerçekleştirmesi, yaptığıının farkında olması ve en güzel şekilde uygulaması gerekmektedir. Hz. Ali’nin, “Kişinin kıymeti, amelindeki ihsanıyla ölçülür.”²² Sözü de, bireysel olarak işini iyi yaptığı için itminan noktasına ulaşacağından kişinin kendisini değerli hissedeceğine, hem de toplumda, sosyal hayatta değerli, örnek alınacak ve rol model olacak bir şahıs olarak kabul göreceğine delalet etmektedir.

Konumuzla alakası açısından bakıldığında “ihsan”, eylem, söylem ve amellerde ihlas ve murakabe, yani Allah’ın her an kontrol etmesi, görüp gözetmesi anlamlarına da gelmektedir.²³ Cibril hadisindeki “İhsan” kelimesinin, farklı bir rivayette, “*Allah’tan, O’nu görüyor gibi korkmandır.*”²⁴ şeklinde zikredilmesi, murakabe ve her an onun gözetimi altında

¹⁸ Mehmet Görmez, “Ahlak ve Hadis”, *İslam’ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 577-582.

¹⁹ Buhârî, “İman”, 37; Müslim, “İman”, 1.

²⁰ Ebu’l-Kâsım Râğib el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garibi’l-Kur’ân*, thk. M. Seyyid Keylânî, (Beyrut: Darü’l-marife, ts), 399.

²¹ Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, sad. İsmail Karaçam (İstanbul: Azim Yayınları, ts), 5: 3118.

²² İsfahânî, *Müfredât*, 399.

²³ Ebu’s-Seâdât İbnü’l-Esîr el-Cezerî, *en-Nibâye fî garibi’l-badis ve’l-eser*, thk. Muhammed et-Tahânî (Beyrut, Mektebetü’l-ilmîyye, 1979), 1: 387.

²⁴ Müslim, “İman”, 7.

bulduğunu hissetme duygusunu insanın taşıması anlamına gelir. İhsan duygusunu taşıyanlar, Allah'ın her an kendilerini gördüğünü, murakabe ettiğini, hatta kalplerinden geçenleri bile bildiğini²⁵ düşünerek yaşamlarını idame ettirirler.

Hiz. Peygamber, Cibril hadisinde önce ibadetlerle çatısını ördüğü bir İslam tarifi yapmış,²⁶ akabinde ihsanı tanımlayarak ibadet ahlak ilişkisini ortaya koymuştur. Kelime-i şehadet; namaz, namazdaki kıyam, kıraat, rüku ve secde; zekat, malın bir bölümünü muhtaçlarla paylaşmak; hac, ihram, tavaf, sa'y, şeytan taşlamak basit hareketler, söylem ve eylemler değildir. Bu ibadetlerle kişi rabbi ile arasında bir bağ kurmaktadır. Sevgi, saygı, bağlılık, itaat, teslimiyet bu bağın karakteridir. Bu seciyeye sahip olanlar yaptıkları her işi yaratıcının kendilerini murakabe ettiğini bilerek samimiyetle yerine getirirler.²⁷ “Nerede olursanız olun, Allah sizinle beraberdir.” (el-Hadîd 57/4), “Göklerdeki ve yerdeki her şeyi Allah'ın bildiğini görmüyor musun?” (Mücâdele 58/7) gibi ayetlerde ihsan ve murakabeye vurgu yapılmakta, her mekan ve zamanda, her şeyden haberdar olan Allah'a bu bilinçle yapılan ibadetlerin ahlakı da ihsan mertebesine ulaştıracağına işaret edilmektedir. Böylece “ihsan” insana derin düşünme, iyilik, hassasiyet, korunma, sakınma duyguları kazandırır. İnsanı benliğindeki kötü düşüncelerden arındırıp saflaştırır, olgunlaştırır, arı, duru bir hal kazandırır. Neticede insan “muhsin” olur. Muhsinler ki, “Onlar namazı ikame ederler, zekâtı verirler. Ahirete de yakinen iman ederler. Rableri tarafından gösterilen hidayettedirler.” (Lokman 31/2-5); “Onlar, zenginlikte ve fakirlikte Allah yolunda infak ederler, öfkelerine hakim olurlar, affederler, kötü bir iş yaptıklarında yahut nefislerine zulmettiklerinde Allah'ı anarlar.” (Âl-i İmrân 3/134-135). Peş peşe sevk ettiğimiz bu ayetler bir arada okunduğunda ihsanla ahlakın ne denli iç içe olduğu görülmektedir.

2. Sadaka Ahlak İlişkisi

İbadet ahlak ilişkisini somut bir şekilde gördüğümüz diğer bir rivayette de Hiz. Peygamber “*Vücuttaki tüm eklemler için her gün sadaka gereklidir. Bineğine binmek isteyeneye yardım etmek veya eşyasını bineğine koyuvermek sadakadır. Güzel söz söylemek sadakadır. Namaza giderken atılan her adım sadakadır. Adresini bulamayana yol tarif etmek sadakadır.*”²⁸ Buyurmaktadır. Sadaka sıdk kökünden gelir. Ahlâkî bütün sistemlerin ahlaklı ve erdemli bir hayat için şart koştuğu en önemli ilke sıdk yani doğruluktur. Doğruluk denince ilk akla gelen doğru sözlülüktür.

²⁵ Abdülkerim b. Hevâzin el-Kuşeyri, *er-Risâle*, thk. Abdülhalim Mahmut (Kahire: Müessesetü dârü's-şâ'b, 1989), 332.

²⁶ Benzer bir rivayet için bk. Buhârî, “İman”, 1-2.

²⁷ Ebu'l-Abbas Muhammed Kastallânî, *İrşâdii's-sârî li şerh-i sabîhi'l-Buhârî* (Mısır: Matbaatü'l-mîrî, 1323), 1: 140.

²⁸ Buhârî, “Cihâd”, 72.

Ancak doğruluk sadece söze hasredilemez. Doğruluk sadece söze özgü ve sözle alakalı bir ilke olmadığı gibi doğrunun zıddı olan yalan da yalnızca sözle ilintili değildir. Gerçek anlamda sadık ve doğruluk; doğru olanı tasdik etmek; tasdik edilen hakikate uygun söz söylemek ve verilen sözde durmak; söylenen doğru söze uygun tavır sergilemektir. Şayet doğruluk sözün sıfatı olarak kullanılacaksa sözün, hem insanın vicdanına, imanına, hem de söz, fiil ve eylemlerine uygun olması demektir. Kur'an, inancına uygun davranan ve düşüncelerinin doğruluğunu güzel davranışlarıyla ortaya koyan kimseyi "sadık" olarak nitelendirmiştir. Kur'an'da, iyilikle doğruluk arasındaki ilişkiye dikkat çekilmiş, iman esaslarının yanı sıra namaz ve zekâta vurgu yapılmış, toplumun muhtaç kesimlerinin ihtiyaçlarını karşılamaktan bahsedilmiş, verilen sözün gereğini yerine getirmeye, sıkıntılara sabretmeye atıf yapılmış ve bu hususlar sadıkların özellikleri olarak ifade edilmiştir. (Bakara 2/177). Sadaka ile ilgili bahsi geçen rivayet ya da diğer birçok rivayet incelendiğinde Hz. Peygamberin doğruluğun davranışa dönüşmüş şeklini "sadaka" olarak isimlendirdiği görülür. "Sadaka" kavramı sadece Türkçede değil Arapçada da anlam daralmasına maruz kalmış ve karşılıksız olarak fakire yapılan yardımın adı olmuştur.²⁹ Oysa bahsi geçen ayet ve hadislerden anlaşıldığına göre sadaka, imanın sadakatini ortaya koyan her davranıştır. Doğruluğu davranışla arama teşebbüsüdür. Hz. Peygamber'in dilinde sadaka, kişinin kendisine, topluma ve Rabbine karşı sadakatini gösteren her davranışın adıdır. Güzel söz sadakadır.³⁰ Yumuşak söz sadakadır.³¹ Kardeşinin yüzüne tebessüm etmek sadakadır.³² Allah'ın kullarına selam vermek sadakadır.³³ İnsanlara yol göstermek sadakadır.³⁴ Yoldaki zarar verici bir maddeyi kaldırıp atmak sadakadır.³⁵ Bir kimsenin taşıtına binmesine yardımcı olmak sadakadır. Bir kimsenin eşyasını yüklemesine yardımcı olmak sadakadır.³⁶ Kovaya doldurduğun suyu kardeşinle paylaşmak sadakadır.³⁷ Kötülükten uzak durmak sadakadır.³⁸ Helalinden rızık kazanmak, çoluk, çocuğunu besleyip büyütme, eşine ikram etmek, emrinde çalıştırdığı kişilere hakkını verip, onların geçimini sağlamak sadakadır.³⁹ Eş ile meşru birliktelik sadakadır.⁴⁰ Gideceği adresi

²⁹ İbn Manzûr, *Lisâni'l-Arab*, 10: 196.

³⁰ İbn Hanbel, *Müsned*, 2: 312.

³¹ Buhârî, "Edeb", 34.

³² Tirmîzî, "Birr ve Sıla" 36.

³³ Buhârî, "Sulh" 36.

³⁴ İbn Hanbel, *Müsned*, 2: 42-154.

³⁵ Buhârî, "Mezâlim", 34.

³⁶ İbn Hanbel, *Müsned*, 2: 316, 350.

³⁷ Tirmîzî, "Birr", 36.

³⁸ Buhârî, "Zekât", 30.

³⁹ İbn Hanbel, *Müsned*, 4: 131.

⁴⁰ Ebû Dâvûd, "Tatavvu", 12.

bulamayan birine yolu tarif etmek, iyi göremeyen âmâ birine rehberlik etmek sadakadır.⁴¹ Borçluya süre tanıyarak anlayışlı olmak sadakadır.⁴² İnsanların ya da hayvanatın istifade etmesi için ağaç dikmek sadakadır.⁴³ İki kişinin arasını düzeltmek, iki kişinin arasında adaletle hükmetmek sadakadır.⁴⁴ Kişinin ailesinin nafakasını temin etmesi sadakadır.⁴⁵ Kişinin ilim öğrenmesi ve öğrendiğini başkalarına öğretmesi en üstün sadakadır.⁴⁶ İyiliği tavsiye etmek, kötülükten uzak tutmaya çalışmak sadakadır.⁴⁷ Namaz için atılan her adım sadakadır.⁴⁸ Allah'a hamd etmek sadakadır.⁴⁹ Allah'ı tesbih etmek sadakadır.⁵⁰ Allah'ı tekbir etmek sadakadır.⁵¹ Kısaca sadaka, kişinin Rabbine, kendisine ve topluma karşı sadakatini gösteren her davranıştır. Bu ibadetin değer üretmesinde Hz. Peygamberin şu müjdeleri de motive edicidir. Sadaka, Rabbin gazabını söndürür ve kötü bir şekilde ölmeyi önler.⁵² Sadaka kıyamet günü müminin altında serinleyeceği bir gölgeliktir.⁵³ Sadaka katı kalpli insanların şefkat ve merhamet gibi duyguları tatmalarını sağlar.⁵⁴ Sadaka, hastaları tedavi edicidir.⁵⁵ Sadaka hataları ortadan kaldırır, yok eder.⁵⁶ Sadaka kişinin dünyevi imtihanlarında yardımcı olur.⁵⁷ Sadaka alışveriş esnasında söylenen boş söz ve yalan yere yemin gibi günahlara keffarettir.⁵⁸ Sadaka cehennem ateşinden korur.⁵⁹ İbadet-ahlak ilişkisini kendisi de müstakil bir ibadet olan "sadaka" bağlamında etkin bir şekilde ortaya koyarken, kişinin yapmak istediği iyiliği/faydalı bir işi hayata geçirememesinin de övgüye ve mükafata değer bulunduğunu⁶⁰ söylemeden geçemeyiz. Bu bağlamda Hz. Peygamberin faydalı bir iş yapmak isteyen, ancak hayata geçirmeyen kişiyi ecirle müjdelemesi⁶¹ önemlidir.⁶² Burada asl olan niyettir. Çünkü ibadetler

⁴¹ Tirmizî, "Birr ve sıla", 36.

⁴² İbn Hanbel, *Müsned*, 4: 442.

⁴³ İbn Hanbel, *Müsned*, 4: 363.

⁴⁴ Buhârî, "Sulh", 11.

⁴⁵ Buhârî, "İman", 41.

⁴⁶ İbn Mâce, "Sünne", 20.

⁴⁷ Ebû Dâvûd, "Tatavvu", 12.

⁴⁸ Buhârî, "Cihâd", 62.

⁴⁹ Müslim, "Musâfirîn", 84.

⁵⁰ Ebû Dâvûd, "Tatavvu", 12.

⁵¹ İbn Hanbel, *Müsned*, 5: 167.

⁵² Tirmizî, "Zekât", 28.

⁵³ İbn Hanbel, *Müsned*, 4: 233.

⁵⁴ İbn Hanbel, *Müsned*, 2: 264.

⁵⁵ Ebû Bekr Ahmed Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Abdullah Absüselam (Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 2004), 3: 542.

⁵⁶ Tirmizî, "Cum'a", 79.

⁵⁷ Buhârî, "Mevâkitü's-salât", 4.

⁵⁸ Ebû Dâvûd, "Büyü", 1.

⁵⁹ Müslim, "Zekât", 68.

⁶⁰ İbrahim Kafî Dönmez, "Amel", *İslam'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşam Ansiklopedisi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 1997), 1: 129.

⁶¹ Müslim, "İmâre", 155; Buhârî, "Bedü'l-Vahy", 1.

⁶² Müslim, "İmân", 204; Buhârî, "Rikâk", 31.

gibi yapılan her iş de niyete göredir. Böylece İbadetlerin rüknünden olan niyetin değer üretme potansiyeline, ferdin ahlakına nasıl müspet katkılar sunacağına, ibadet ahlak ilişkisini nasıl kuvvetlendireceğine dair de önemli çıkarımlar yapılabilmektedir.

3. Namaz Ahlak İlişkisi

İbadet ahlak ilişkisinin en bariz şekilde görüldüğü alanlardan birisi de namazdır. İslâm'ın en önemli ibadeti olan namaz, dinin direği, cennetin anahtarı ve kıyâmet günü hesabı ilk görülecek husustur.⁶³ Namaz, Allah'ın yarattığı tüm varlıkların O'na yaptığı bütün ibadet şekillerinin bir sentezidir. Beden, akıl ve kalbin ortaklaşa gerçekleştirdiği harikulade bir ameldir. Beden için kıyam, rukû, secde; dil için kıraat, tahmid, tehlil, tesbih, zikir ve dua; akıl için tefekkür, tezekkür ve tefehüm; kalb için de haşyet ve manevî lezzet onda vardır.⁶⁴ Namaz, Allah'ın varlığı ve birliğine imanın, bedensel, zihinsel ve ruhsal tasdiki olması itibarıyla tevhidî; nefsi kontrol altına alma imkânını temin etmesiyle orucu; vaktin, canın, malın ölçüsünü bilerek, ömrü hesaba hazırlaması sebebiyle zekatı; müminler arasında kardeşlik, birlik ve beraberlik duygularını kuvvetlendirerek insanlar arasında sevgi, şefkat, merhamet duygularını yaygınlaştırması sebebiyle de haccı adeta içine almaktadır.⁶⁵ “Salât”, sıla yani bağdır. Allah ile kul arasındaki irtibatı ifade eder ve asla kopmamalıdır.⁶⁶ Namaz tüm peygamberlerin Allah'a yönelişinin en somut göstergesidir. Hz. Peygambere “Şüphesiz benim namazım, kurbanım, yaşamım ve ölümüm Allah içindir.” (el-En'âm 6/162) demesi emredildiği gibi, Hz. İbrahim de “Ey Rabbim! Beni ve neslimi daima namaz kılanlardan eyle.” (İbrahim 14/40) diye dua etmişti. Hz. İsmail, “Halkına namazı ve zekâtı emretmişti.” (Meryem, 19/55). Lokman, “Yavrucuğum! Namazı dosdoğru kıl.” (Lokmân 31/17) diye tavsiyede bulunmuştu. Allah, Hz. Musa'ya “Bana kulluk et; beni zikretmek için namaz kıl.” diye emretmiş, (Tâhâ, 20/14) İsrailoğulları'ndan namazı kılmaları sözünü almıştı. (el-Bakara, 2/83) Hz. Zekeriya mabette namaz kılmış, (Âl-i İmrân, 3/39) Hz. Meryem Rabbine kulluk etmek, secde etmek ve rükuya gidenlerle rüku yapmakla emr olunmuş, (Âl-i İmrân, 3/43) Hz. İsa da, “Nerede olursam olayım yaşamım boyunca Allah bana namazı emretti.” (Meryem, 19/31) demişti. Ancak zamanla Allah'ın emri ve peygamberlerin tavsiyesine rağmen kişinin rabbiyle iletişimin sağlayan namaz terk edilmişti. Nihayetinde “Nuh, İbrahim, Yakub'un akabinde öyle bir kuşak geldi ki, namazı terk ettiler, nefislerine uydular. Bu yüzden sapkınlıklarının karşılığını mutlaka görecekler.” (Meryem 19/59) ilahi ikazı geldi. Allah ile

⁶³ Saffet Köse, *İbadetten Kulluk Şûrûna* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2016), 176.

⁶⁴ Abdullah Yıldız, *Namaz Bir Tevbid Eylemi* (İstanbul: Pınar Yayınları, ts.), 20.

⁶⁵ Esmâ Sayın Ekerim, *Namaz ve Karakter Gelişimi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2006), 35.

⁶⁶ Müslim, “Salat”, 38; Muvatta, “Salât”, 39.

irtibatı koparma veya zayıflatmanın doğal sonucu olarak, kişinin şehvi arzularını, isteklerini Allah'ın rızasının, emir ve yasaklarının önüne geçirmesi kaçınılmazdır.⁶⁷ Tabii bu ayet öncelikle namaz ahlak ilişkisi açısından göz ardı edilemeyecek niteliktedir. Çünkü namaz terkedilince nefساني arzulara daha kolay uyulabildiğini ve sapıklık derecesine varan selim fıtrata mugayir davranışlar sergilenebileceğini ifade etmektedir. “Namazı yitirmek” ifadesi, ahlâkî olarak süflileşmektir. Namaz ahlâkın temeli olan değerleri koruyan kalkan mesabesindedir. Bu kalkandan mahrum olan kişi sosyal hayatı kirleteceği gibi, dini görevlerini de ihmal eder.⁶⁸

Ayrıca, Kur'ân'da namaz anlamındaki “salât” ile noksansız ve sürekli yapmak, îfa etmek manasındaki “ikâme” kelimeleri peş peşe kullanılarak namazın vaktinde, noksansız bir şekilde, tadili erkân gözetilerek, özenle kılınması gerektiği vurgulanmakta, (el-Bakara 2/110, 277; el-Mâide, 5/55; el-Enfâl 8/3) böyle bir namazın, kişiyi hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyacağı (Ankebût 29/45) ifade edilmektedir. Namaz, sadece Allah ile kul arasındaki bir bağ olmanın ötesinde, insanı kötü davranışlardan ve hoş olmayan her işten uzaklaştırır. Kişinin, belli vakitlerde huzur-u ilahide olacağı bilinci, bireyi O'nun hoşnutluğunu kazanacak eylemler yapmaya sevk etmekte, namaz bu veçhesiyle de kötülüklerle engel olmaktadır. Her türlü kötülükten ve fenalıklardan koruma fonksiyonu göz önünde bulundurulduğunda namazın değer üretme ve güzel ahlak kazandırmadaki rolü ortaya çıkmaktadır. Hz. Peygamberin “Namazına itaat etmeyen namazı olmaz. Namaza itaat etmek eda edeni kötülüklerden alıkoymasıdır.”⁶⁹ sözü ibadet ahlak ilişkisi bakımından namazın değer üretmesine vurgu yapmaktadır. Aksi halde İbn Abbas'ın, namaz kişiyi kötülükten alıkoymuyorsa, Allah'tan uzaklaştırmaktan başka bir işe yaramaz sözü⁷⁰ gerçek fonksiyonunu icra etmeyen bir namazla karşı karşıya kalılabileceğini göstermektedir. Aynı minvalde İbn Mesud'a “Fulanca çok namaz kılıyor.” denildiğinde O, “Namazın hakkını veriyor, Allah'ın emir ve yasakları muvacesinde yaşıyorsa namazın bir faydasını görür.” cevabını vermiş, “Aksi halde namaz, kulu Allah'tan uzaklaştırır.”⁷¹ demiştir.

⁶⁷ Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrıci, İbrahim Kafi Dönmez, Sadrettin Gümüş, *Kur'ân Yolu* (Ankara: DİB Yayınları, 2003), 3:520.

⁶⁸ Bayraktar Bayraktar, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri* (İstanbul, Bayraklı Yayınları, 2001), 12: 160.

⁶⁹ Ali el-Muttaki, *Kenzü'l-ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-efâl*, nşr. Ömer ed-Dimyâtî (Beyrut: Daru kütübî'l ilmiyye, 1998), 7: 214.

⁷⁰ Ebû Cafer Muhammed b. Cerir Taberî, *Câmiu'l-beyân* (Beyrut: Dârül-fıkr, 1405), 10: 145.

⁷¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10: 145.

Bir gün Hz. Peygamber “Birinizin kapısının önünden bir nehir geçse, kişi günde beş defa bu nehirde yıkansa o kimsede kir namına hiçbir şey kalır mı?” diye sorar. Sahâbiler, “Kirden eser kalmaz.” şeklinde cevap verir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, “Beş vakit namaz da aynen bu şekildedir. Bu namazlarla günahlar yok olur.” buyurur.⁷² Bu çerçevede bir kimsenin güzelce abdest alıp dikkatli bir şekilde eda ettiği namazın onun günahlarına keffaret olacağını ifade etmiş,⁷³ beş vakit namaz ve cuma namazının büyük günah işlemedikçe kişinin küçük günahlarının affına sebep olacağını beyan etmiştir.⁷⁴ Allah Resulünün nehir örneğiyle yaptığı tasvir sonraki rivayetlerle de perçinlenmektedir. Çünkü bir vakitte eda ettiği namazla arındığını düşünen birey, bir daha kötülük ve günah pasıyla kirlenmek istemeyecektir.

Namazın günde beş ayrı vakitte kılınması da konumuz açısından önemlidir. Beş vakit namaz günün değişim dönemlerinde kılınmaktadır. Bu yönüyle insan hayatına benzer. Yani sabah namazı ilkbahara, insanın ana rahmine düşüşüne, göklerin ve yeryüzünün yaratılışının ilk evresine benzer. Öğle namazı, yaza, gençliğin kemâline benzer. İkinci namazı, sonbahara, insanın ihtiyarlığına ve Hz. Peygamber’in risaletine benzer. Akşam namazı, güz mevsiminin sonunda birçok canlının yok oluşuna, insanın ölmesine ve dünyanın kıyâmet öncesi hercü merc oluşuna benzer. Yatsı vakti, gece olup karanlığıyla gündüzün tüm eserlerini kararttığı gibi, insanın öldüğünde dünya ile ilişkisinin kesilmesine benzer. Gece vakti ise kabrin karanlığını, kabir hayatını anlatmakla insanın Allah’ın rahmetine ne kadar muhtaç olduğunu ifade eder. Ertesi gün sabah namazı ise canlıların mahşerde dirilişini hatıra getirir.⁷⁵ Nitekim “Gündüzün iki ucunda ve gecenin gündüze yakın bölümünde namaz kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri yok eder. Bu, ders alanlar için bir öğüttür.” (Hûd 11/114) âyetinde, günün farklı zamanlarında kılınan namazın, zamanı düzenleyici özelliği öne çıkmakta ve namaz vesilesiyle kötülüklerin ortadan kalkacağı vurgulanmaktadır. Ayrıca namazın günde beş vakit olarak kılınması insanın zamanı kollamasını sağlayarak hayatını programlamasına ve kişide günün her iki ucunda ve ortasında arınma duygusunu geliştirmeye imkan tanır.

Namaz, aynı zamanda dünyevi işlerden kaynaklanan stres ve meşgaleye ara vererek Allah’a yönelip psikolojik olarak rahatlama imkanı sunar. Hz. Peygamber normal namazlarının dışında mahzun olduğu zamanlarda da namaz kılar⁷⁶ Hz. Bilâl’e, “Kalk bizi namaza çağır da, namazla rahatlayalım.”⁷⁷ derdi. Burada da namazın ruhları teskin eden, kişiyi

⁷² Buhârî, “Mevâkîtü’s-salât”, 6; “Mesâcid ve mevziü’s-salât”, 283.

⁷³ Müslim, “Tahâret”, 7.

⁷⁴ Müslim, “Tahâret”, 14.

⁷⁵ Köse, *İbâdetten Kulluk Şuûruna*, 159-161.

⁷⁶ Ebû Dâvûd, “Tatavvu”, 22.

⁷⁷ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 78.

rahatlatan ve böylece ahlaka etki eden özelliği vurgulanmıştır. Hz. Ömer'in valilerine “En önemli göreviniz namazdır. Onu vakitlerine riayet ederek kılan, dinini muhafaza etmiş olur. Namazlarını önemsemeyip ihmal eden, diğer görevlerini de ihmal etmiş demektir.”⁷⁸ şeklinde yazdığı genelge namazın kişiyi kötülük yapmaktan koruma, kollama işlevine dikkat çekerken, güzel ahlak sahibi olma yönündeki etkisine de işaret etmektedir.

Kur'an'da; iman etmek, Allah'a dayanmak, affetmek, Allah'tan başkasına kulluk etmemek, Allah'a karşı gelmekten sakınmak, sabretmek, infak etmek, istişareye önem vermek, yardımlaşmak, kötü işlerden uzak durup kötülüklerden kaçınmak, iyilik için gayret göstermek, erdemli olmak, iyilik yapmak, iyiliği tavsiye etmek, kötülüğü önlemek için çalışmak, kötülüğü iyilikle izale etmek, güzel söz söylemek, sözünü yerine getirmek, emanete riayet etmek, yalancı şahitlik yapmayıp, şahitlikte doğru söylemek gibi tavır ve davranışlar namazla bir arada zikredilmiştir.⁷⁹ Kur'an'ın bu üslubu ibadetin ahlak üzerinde ne denli etkili olduğunu göstermeye yeterlidir.

Nitekim günde beş vakit kılınan namazın her rekatında okunan Fatıha suresi kulun rabbine nidası, duası, yalvarma ve yakarmasının göstergesidir. Burada kişi mabuduna “(Allah'ım!) Yalnız sana kulluk ederiz ve sadece senden yardım isteriz. Bizî bidayete, nimet verdiklerinin yoluna sevk et; gazaba uğramışların ve sapmışların yoluna değil. (el-Fatiha 1/1-7). diyerek adeta O'na kendini arz etmektedir.⁸⁰ Her gün beş vakit tekrarlanan ve diğer farzlarla da desteklenen bu hal insana her an Allah'ın murakabesinde olduğu şuurunu verir. Bunun için Yüce Yaratıcı, Peygamberine “ölüm sana gelinceye kadar rabbine ibadet et” (el-Hicr 15/99) buyurarak devamlı ibadeti emretmiş; Hz. Peygamber de “Allah'ın nazârında amellerin en güzeli, az da olsa devamlı yapılandır.”⁸¹ diyerek Müslümanların ibadetle devamlı Yüce Yaratıcının gözetiminde oldukları hissini taşımalarını istemiştir.

Diğer taraftan Kur'an'da ve hadis rivayetlerinde moral değerler ile ibadetler birlikte kullanılmış bu şekilde ibadetlerin güzel ahlaka sebep olmasına vurgu yapılmıştır. (el-Bakara 2/177). Başka bir ayet-i kerimede insanın çok tamahkâr ve aceleci olduğu, bir kötülükle karşılaştığında feryad-u figan ettiği, lütuf ve nimetlere muttali olduğunda cimrileştiği ifade edilmekte, ancak namazlarını güzelce eda edenlerin böyle davranmayacağı anlatılmaktadır (el-Meâric 70/19-22). Böylece namazın insana kattığı değere işaret edilmektedir. Hz. Peygamber

⁷⁸ Malik, “Vukûtü's-salât”, 1.

⁷⁹ Geniş bilgi için bkz. Ayşe Akkaya, *Kur'an'ın İbadetle ilgili Hükümlerinde Ablaki Boyut* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2008), 94-95.

⁸⁰ Muhammet Ali Asar, “İbadet ahlak ilişkisi”. *Diyanet Aylık Dergi*, (Nisan -2017).

⁸¹ Ebû Dâvûd, “Tatavvu”, 27.

de “Cehennemden uzaklaştıracak ve cenneti kazandıracak bir şey öğrenmek istiyorum, diyen sahâbiye, “*Şirk koşmadan ibadet et, namazını kıl, zekâtını ver, orucunu tut, insanların sana nasıl davranmalarını istiyorsan onlara öyle davran, kendine yapılmasını istemediğin bir şeyi onlara yapma!*”⁸² diyerek ibadetlerle insanın davranışları arasındaki ilişkiyi önemle belirtmiştir.

4. Oruç Ahlak İlişkisi

Hiz. Peygamber namaz, oruç, hac, zekat gibi temel ibadetleri anlatırken ibadet-ahlak ilişkisine vurgu yapmış, ibadetlerin ahlaklı bireyler yetiştirmedeki rolüne değinmiştir. Bu bağlamda orucun takvaya ulaştırabilmesi (el-Bakara 2/183) oruçluyu her türlü şehvi arzu ve dürtüye karşı koruyabilmesi için oruçlunun kötü söz söylememesi, bağırıp çağırması, kimseyle kavga etmemesini⁸³ şart koşturmuştur. Oruçlu iken yalan söyleyen ve yalan yere şahitlik yapanların oruç tutmasına Allah’ın muhtaç olmadığını⁸⁴ ifade etmiş, “Nice oruç tutan var ki elde ettiği tek şey sadece açlık ve susuzluktur. Geceleri ibadetle geçiren nice kişi vardır ki kıyamdan nasibi uykusuz kalmaktır.”⁸⁵ Diyerek ibadetle ahlakı bütünleştirmemenin sonucunu ortaya koymuştur. Hiz. Peygamber bir rivayette orucu kalkana benzetmiş,⁸⁶ kalkan, nasıl savaşta askerleri düşmanın saldırılarından koruyorsa, oruç da tutan insanı korur. Ancak orucun koruması sadece dışarıdan gelen saldırılara karşı değildir. O, insanın kendi nefisinden, şehvî arzularından, şeytanın vesveselerinden oluşan saldırılara karşı da oruçluyu korur. Çünkü orucun farz kılınmasının ardında yatan hikmetlerden biri de budur. Bu hassasiyetle oruç tutan kişi dünyada kötü ahlaktan, haram ve masiyetlerden, âhirette ise cehennem azabından korunacaktır. Oruçlu, kalkanını öncelikle kendisinin sebep olabileceği kötü söz, fiil ve eylemlere karşı kullanır. Şayet bir başkası ona sataşır, kötü söz söyler, hakaret eder, onunla kavga etmek isterse bu sefer oruç kalkanını karşıdakine karşı kullanır. Böylece oruçlu ahlakını ibadetle güzelleştirmiş olur. Kişi bir yandan orucum bozulur endişesi ile nefsinin arzularından sakınırken, öbür yandan da istenilen şekilde oruç tutabilmek için iyi hasletler sergilemeye çalışır.

Kur’an-ı Kerim’de, “Allah’a karşı gelmekten sakınmanız için oruç size farz kılındı.” (el-Bakara 2/183) buyrulmuştur. Oruç sadece belli zaman dilimlerinde yeme, içme şehvi arzu ve isteklerden uzak durma değil, kötü olan her şeyden uzak durabilmek için iradenin güçlendirilmesidir. Hiz. Âişe’nin naklettiğine göre, Hiz. Peygamber pazartesi ve perşembe

⁸² İbn Hanbel, *Müsned*, 4: 384.

⁸³ Buhârî, “Savm”, 2.

⁸⁴ Buhârî, “Savm”, 8; Buhârî, “Savm”, 20.

⁸⁵ İbn Mâce, “Sıyâm”, 21.

⁸⁶ Buhârî, “Savm”, 9.

oruçlarına çok ehemmiyet verirdi.⁸⁷ O, “İnsanların yapıp ettikleri pazartesi ve perşembe günü Allah’a sunulur. Ben yapıp ettiklerimin Allah’a sunulduğunda oruçlu olmayı yeğlerim.”⁸⁸ der ve bu günlerde Allah’ın mümin kulları bağışlayacağı müjdesini verir. Ancak aralarında düşmanlık bulunup birbiriyle dargın olan kişilerin barışmadıkça affın kapsamına giremeyeceklerini de özellikle belirtir.⁸⁹ Böylece ibadetlerinin gayesini kişisel ilişkilerinde gerçekleştiremeyenlerin, ibadetlerindeki ruhu değer yargılarına ve insani ilişkilerine taşıyamayanların ibadetlerinden umdukları kazançları elde edemeyeceklerini ifade eder.

İbadetlerin karakter gelişimi ve erdemli davranmaya etkileri üzerine çalışan bilim adamlarının bulguları da ibadet-ahlak ilişkisi bağlamında Kur’an ve sünnet perspektifini destekler mahiyettedir. Hayati Hökekleli Amerika Birleşik Devletleri’nde 10.000 kişiye uygulanan çok sayıda psikolojik test sonucunda, dine inanan veya kiliseye gitmeye devam eden kişilerin, dini duyguları ve uygulamaları zayıf olanlardan daha sağlam bir karakter ve kişiliğe sahip olduğunun belirlendiğini ifade etmektedir.⁹⁰

İbadetlerin ahlaka etkisi ve insanı ihsana götürmeye matuf bu örneklerden sonra Hz. Peygamber, ibadet ahlak ilişkisi kuramayanları, ibadetleriyle hayatlarına değer katamayanları müflis tüccara benzetmiştir. O, bir gün arkadaşlarına “Müflis kimdir, biliyor musunuz?” diye sormuş, onlar da “müflis malı mülkü kalmayan kimsedir.” diyerek cevap vermişlerdir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, “Gerçek müflis, kıyamet günü namaz, oruç ve zekât ibadetlerini yerine getirmiş olarak gelir. Aynı anda o, kimine sövmüş, kimine iftira etmiş, kiminin malını haksız yere yemiş, kiminin kanını dökmüş, kimini de dövmüştür. Bunun üzerine iyiliklerinin mükâfatı ondan alınır, haksızlık yaptığı kişilere verilir. Üzerindeki kul hakları bitmeden sevapları biterse, zulmettiği kişilerin günahları alınır, kendisine yüklenir. Sonra da cehenneme atılır.”⁹¹ Bu rivayet ibadet ahlak ilişkisini mefhumu muhalifi itibarıyla çok veciz bir şekilde özetlemektedir. Benzer bir örnekte de Hz. Peygamber, ibadet etmesiyle şöhret bulmuş bir kadının sözleriyle komşularını incitmesinden dolayı cehennemlik olduğunu⁹² ifade etmektedir. Allah Resulünün hayatındaki bu örnekler namaz, oruç, zekat, hac gibi ibadetlerin bireyin ahlakını güzelleştirmesinin gerekliliğini göstermektedir.

⁸⁷ Tirmizî, “Savm”, 44.

⁸⁸ Tirmizî, “Savm”, 44.

⁸⁹ Müslim, “Birr ve sıla”, 36.

⁹⁰ Hayati Hökekleli, “İbadet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 19: 249.

⁹¹ Müslim, “Birr ve Sıla”, 59.

⁹² İbn Hanbel, *Müsned*, 2: 440.

Sonuç

İbadet ahlak ilişkisi hadis rivayetleri merkeze alınarak belli başlı kavramlar ve ibadetler çerçevesinde incelenmiştir. Özellikle ihsan, sadaka, namaz ve oruçla ilgili rivayetler ibadet-ahlak ilişkisi itibarıyla konuya kaynaklık etmektedir. Rivayetlerde ibadetlerle ahlaki değerler bir arada zikredilmiş, Hz. Peygamber tarafından ibadet ahlak ilişkisine vurgu yapılmıştır.

Rivayetlerde genel itibarıyla ibadetlerle güzel ahlak, erdemli olmak ve değer üretmek arasında doğru bir orantı vardır. İbadet, kulun rabbiyle kurduğu iletişimin, sıkı bir bağın belli hareketlerle ve davranışlarla sembolize edilmiş şeklidir. Kişi, ibadet ettiği süre içerisinde rabbiyle iletişim halindedir. Bu bilinç fertle yaratıcı arasındaki ilişkiyi güçlendirir ve bireyde otokontrol duygusunu geliştirir. Rivayetlerde, Hz. Peygamber ibadetin anlamını genişletmiş, ibadeti belli zamana, belli mekâna ait olmaktan çıkarmış, hayatın tamamına yaymıştır. Böylece bireyin murakabe bilinciyle, ahlaki erdemler sergilemesi murad edilmiştir.

Hz. Peygamberin gönderiliş gayelerinden birisi güzel ahlakı ikame etmektir. İlgili rivayetlerden anlaşılmaktadır ki, ibadetlerin en önemli hikmetlerinden birisi de kişinin güzel ahlak sahibi olmasını sağlamaktır. Bu yönüyle de ibadet ahlak ilişkisi hadis rivayetlerinin temel konularındandır.

Rivayetlerde ibadetlerin kişinin bireysel ve sosyal hayatına müspet yönde etki etmesi ibadet ahlak ilişkisinin doğal sonucu olarak görülür. İbadetten beklenen ahlaki güzelleştirmesidir. Bu sonuç dünya ve ahiret hayatı için mutluluğa götürücüdür. Beklentilerin aksine güzel ahlaka dönüşemeyen ibadet bireysel ve toplumsal hayatta faydadan ziyade zarara sebep olur.

Rivayetlerde ibadetlerle ahlak iç içe sıkı bir ilişki halindedir. Bu bazen aynı rivayette ibadetle ahlaki ilkelerin peş peşe gelmesi şeklinde, bazen ibadetin sonucunda erdemli işlerin ortaya çıkacağı formlarda, bazen ibadetten elde edilen dünyevi ve uhrevi fayda bağlamında, bazen de ahlaka dönüşemeyen, değer üretemeyen ibadetin kişiye zararları bağlamında tezahür edebilmektedir.

Kaynakça

- AKKAYA, Ayşe. *Kur'ân'ın İbadetle ilgili Hükümlerinde Ahlaki Boyut*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2008.
- ASAR, Muhammet Ali. "İbadet Ahlak İlişkisi". *Diyanet Aylık Dergi*, (Mart: 2017)
- BAYRAKLI, Bayraktar. *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri*. İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2001.
- BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Abdullah Absüselam. Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 2004.
- BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmail. "Sahih-i Buhârî". *el-Kütübü's-sitte -Mevsûatü'l-Hadis eş-Şerif*. Haz. Salih b. Abdülaziz. 1-631. Arabistan: Dârü's-selâm, 2000.
- CERTEL, Hüseyin. "Dini Hayatta İbadetin Yeri ve Önemi". *Dini Araştırmalar Dergisi* 2/4 (Mayıs-Ağustos 1999): 209-222.
- ÇAĞRICI, Mustafa. *Ana Hatlarıyla İslam Ahlakı*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006.
- DÖNMEZ, İbrahim Kafi. *İslam'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşam Ansiklopedisi*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1997.
- EBÛ DAVUD, Süleyman b. Eş'as. "Sünen-i Ebû Davud". *el-Kütübü's-sitte -Mevsûatü'l-Hadis eş-Şerif*. Haz. Salih b. Abdülaziz. 1223-1608. Arabistan: Dârü's-selâm, 2000.
- EKERİM, Esmâ Sayın. *Namaz ve Karakter Gelişimi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2006.
- FÂZL, Mehmet. *İlmi Ahlak*. İstanbul: 1329.
- GÖRMEZ, Mehmet. "Ahlak ve Hadis". *İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri*. (Ankara: TDV Yayınları, 2003): 577-582.
- HÖKELEKLİ, Hayati. "İbadet, Psikoloji ve Sosyoloji Açısından İbadet". 19: 249. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- İBN ÂŞUR, Muhammed Tahir. *Tefsiru't-tahrir ve't-temvir*. Tunus: Dârü't- Tünisiyye l'n-neşr, 1984.
- İBNÜ'L-ESİR, Ebu's-Seâdât el-Cezerî. *en-Nihâye fî garîbi'l-hadis ve'l-eser*. thk. Muhammed et-Tahâni Beyrut: Mektebetü'l-ilmîyye, 1979.
- İBN HANBEL, Ebû Abdullah Ahmed. *Müsned*. Ürdün: Beytü'l-efkârî'd-düveliyye, 2005.
- İBN MÂCE, Ebû Abdullah Muhammed. "Sünen-i İbn Mâce". *el-Kütübü's-sitte -Mevsûatü'l-Hadis eş-Şerif*. Haz. Salih b. Abdülaziz. 2477-2741. Arabistan: Dârü's-selâm, 2000.
- İBN MANZUR, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem. *Lisanü'l-Arab*. Beyrut: Dâru sâdır, 1414.
- İSFAHANÎ, Ebu'l-Kâsım Râğîb. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. thk. M. Seyyid Keylânî Beyrut: Darü'l-marife, ts.
- İZ, Mahir. *Din ve Cemiyet*. İstanbul: Med Yayınları, 1982.
- KARAMAN, Hayrettin. Çağrıcı, Mustafa. Dönmez, İbrahim Kafi. Gümüş, Sadrettin. *Kur'ân Yolu*. Ankara: DİB Yayınları, 2003.
- KARATAŞ, Mustafa. *İbadet mi Ayin mi*. İstanbul: Dersaadet Yayınları, 1995.
- KASTALLÂNÎ, Ebu'l-Abbas Muhammed. *İrşâdî's-sârî li şerh-i sabîbi'l-Buhârî*. Mısır: Matbaatü'l-mirî, 1323.
- KOCA, Ferhat. "İbadet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 19: 240. İstanbul: TDV. Yayınları, 1989.
- KOCA, Ferhat. "İbadet". *İslam'a Giriş, Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar*. 263. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
- KÖSE, Saffet. *İbadetten Kulluk Şuûruna*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2016.

KUŞEYRİ, Abdülkerim b. Hevâzin. *er-Risâle*. thk. Abdülhalim Mahmut Kahire: Müessesetü dâru's-şâ'b, 1989.

KUTLUAY, Halil İbrahim. "Güzel Ahlaka Dönüştürülemeyen ve Adetleşen İbadetler Sorunu: Hadisler Bağlamında Bir İnceleme". *Geçmişten Geleceğe Ahlak Uluslararası Sempozyumu*. (Bartın, 2015), Ed. Asife Ünal. Sayfa aralığı. Bartın: Bartın Üniversitesi, 2015.

MÂLİK B. ENES, Ebû Abdullah. *Muvatta-i Mâlik*. Kahire: Vizaretü'l-evkâf, 1994.

MUTTAKİ, Ali. *Kenzü'l-ummâl fî Süneni'l-akvâl ve'l-efâl*. nşr. Ömer ed-Dimyâtî. Beyrut: Daru kütübi'l İlmîyye, 1998.

MÜSLİM, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccac. "Sahih-i Müslim". *el-Kütübü's-sitte -Mevsûatü'l-Hadis eş-Şerif*. Haz. Salih b. Abdülaziz. 673-1202. Arabistan: Dârü's-selâm, 2000.

NESÂÎ, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali. "Sünen-i Nesâî". *el-Kütübü's-sitte -Mevsûatü'l-Hadis eş-Şerif*. Haz. Salih b. Abdülaziz. 2087-2453. Arabistan: Dârü's-selâm, 2000.

SİNANOĞLU, Mustafa. "İbadet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 19: 233. İstanbul: TDV. Yayınları, 1989.

PAZARLI, Osman. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1968.

PEKER, Hüseyin. *Din Psikolojisi*. Samsun: Sönmez Matbaası, 1996.

ÜNAL, Vehbi. "İslam'da İbadetlerin Sosyal Fonksiyonu". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2010): 355-370.

ÜRKMEZ, Ahmet. "Hadis-Ahlak ilişkisinin Literatürde Yansımaları". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25/1 (2008): 137-166.

TABERİ, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir. *Câmiu'l-beyân*. Beyrut: Dârül-fıkr, 1405.

TİRMİZİ, Ebû İsa Muhammed. "Sünen-i Tirmîzî". *el-Kütübü's-sitte -Mevsûatü'l-Hadis eş-Şerif*. Haz. Salih b. Abdülaziz. 1629-2061. Arabistan: Dârü's-selâm, 2000.

YAZIR, Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. sad. İsmail Karaçam İstanbul: Azim Yayınları, ts.

YILDIZ, Abdullah. *Namağ Bir Tevhid Eylemi*. İstanbul: Pınar Yayınları, ts.